

УДК 343.143.4

В.В. СТЕПАНЕНКО, канд. юрид. наук,
Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ

ПРАВО НА ВІДМОВУ ВІД ДАЧІ ПОКАЗАНЬ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Ключові слова: права підозрюваного, права обвинуваченого, право на відмову від дачі показань, допит, попередження Міранди

У сучасних умовах стрімкого реформування кримінально-процесуального законодавства, яке супроводжується впровадженням світових стандартів забезпечення процесуальних прав підозрюваних, обвинувачених, суттєвий інтерес становить дослідження досвіду у цій сфері розвинутих західних країн. До ключових завдань побудови ефективної правоохоронної системи, на нашу думку, належить досягнення розумного балансу між гарантіями прав та інтересів осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, і потребами правосуддя, зокрема щодо своєчасного розкриття й розслідування злочинів, попередження нових кримінальних правопорушень, захисту прав потерпілих тощо. Вважаємо доцільним, звернувшись до закордонного досвіду, дослідити такий важливий аспект процесуальної взаємодії між підозрюваним, обвинуваченим і органами, що здійснюють правоохоронну діяльність, як право особи, яка підозрюється чи обвинувачується в правопорушенні, на відмову від дачі показань і пояснень, – дослідивши із цією метою судову практику, що склалася із зазначеного питання в Сполучених Штатах Америки (далі – США).

Забезпеченню прав обвинуваченого, удосконаленню діяльності правоохоронних органів приділяли увагу низка науковців, зокрема С.А. Альперт, Ю.П. Аленін, Н.М. Ахтирська, Т.В. Варфоломеєва, В.І. Галаган, В.С. Зеленецький, А.В. Іщенко, В.С. Кузьмічов, О.М. Ларін, В.З. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, П.С. Матишевський,

І.Л. Петрухін, С.М. Стахівський, А.В. Стаценко, М.С. Строгович та інші. Разом із тим розвиток судової практики США у сфері забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на відмову від дачі показань окремо не досліджувався.

Американський стандарт щодо обов'язкового попередження затриманих, заарештованих стосовно їхнього права зберігати мовчання бере початок зі знакової справи *Miranda v. Arizona (384) 1966*, у якій Верховний суд США вирішив, що показання, надані заарештованим, є допустимими в суді лише в разі, якщо обвинувачення доведе, що обвинувачуваний був перед допитом проінформований про право відмовитися свідчити проти себе, розумів це право і добровільно відмовився від нього. У іншому разі за позицією Верховного суду США, відображеній у відповідному рішенні, показання обвинуваченого мають бути визнані такими, що одержані з порушенням П'ятої поправки до Конституції США (у частині права не свідчити проти себе) [1]. Згодом у справі *Berkemer v. McCarty 437 U.S. 417 (1978)* Верховний суд США уточнив, що зазначені вимоги стосуються будь-якого кримінального правопорушення [2].

Одразу після винесення рішення воно було піддане критиці консервативною частиною американського суспільства, оскільки висловлювалися – і, до речі, небезпідставно – побоювання щодо зниження ефективності роботи правоохоронних органів [3].

Вироблена в справі *Miranda v. Arizona* судової доктрина поширювалася виключно на свідчення, пов'язані з розкриттям інформації, яка здатна скомпрометувати особу, тобто стосується розслідуваного правопорушення, у тому числі і в разі надання невербальної інформації щодо злочину (наприклад, погоджувальних кивків), і не поширювалася на одержання від підозрюваного зразків почерку, голосу, волосся, ДНК, слідів зубів, пальців рук і такого іншого. Так, одержані в справі *Pennsylvania v. Muniz 496 U.S. 582 (1990)* відповіді підозрюваного, записи його поведінки, що за своєю суттю викривали його у водінні в стані сп'яніння (підозрюваний був не в змозі

виконати елементарні арифметичні операції), були визнані допустимими доказами як такі, що не порушують П'яту поправку до Конституції США [4].

Правило, сформульоване Верховним судом США, стосувалося лише ситуацій, коли особа є заарештованою, внаслідок чого перебуває під державним примусом. Натомість випадки, коли особа є вільною, за доктриною не підпадають під дію цього правила – це стосується, зокрема, і випадків, коли свобода переміщення особи частково обмежена, проте не є за своєю природою арештом. Так, у справі *Berkemer v. McCarty* 468 U.S. 420 (1984) відповіді підозрюваного, надані офіцеру поліції під час примусової зупинки і перевірки на дорозі без роз'яснення права на відмову від дачі показань, були визнані законно одержаними [5].

Зазначимо, що розглядувана доктрина передбачає, що показання одержується представником держави. Свідчення, надані приватній особі, не вважаються одержаними з порушенням П'ятої поправки до Конституції США, навіть у разі, якщо підозрюваний перебував під арештом.

Відмова від права зберігати мовчання в первісному трактуванні передбачала добровільність, тобто ситуацію, за якої особа розуміє своє право не надавати показання, проте свідомо без будь-якого примусу відмовляється цим правом скористатися. У 1986 р. поняття «добровільності» в розглядуваному контексті було суттєво звужено. У справі *Colorado v. Connelly* 479 U.S. 157 підозрюваному було роз'яснено право на відмову від дачі показань, після чого він зізнався в убивстві. Обвинувачений був згодом визнаний неосудним, тобто не міг розуміти суті своїх дій та їх наслідків, тому вести мову про «добровільність» за таких умов не зовсім доречно. Тим не менш, Верховний суд США розцінив зізнання підозрюваного як таке, що було одержано законно. Згідно з відповідним судовим тлумаченням необхідною умовою для невизнання показань «добровільними» є примус з боку правоохоронних органів. У даному випадку одержання і використання зізнання як доказів не було примусовим. Хоча психічний стан

підозрюваного й міг суттєво вплинути на «добровільність», сам по собі і без зв'язку з примусом із боку посадових осіб він, на думку суду, не свідчить про порушення Конституції США [6]. До речі, у іншій справі, *United States v. Garibay*, суд, навпаки, дійшов висновку, що права іспаномовного підозрюваного, який після «мірандизації» погодився давати показання, були порушені. Суд визначив, що відмова підозрюваного від гарантованого П'ятою Поправкою до Конституції США права зберігати мовчання не була добровільною в контексті розглядуваної доктрини, оскільки підозрюваний не зрозумів змісту своїх прав через недостатнє володіння англійською мовою й низькі розумові здібності [7].

Зауважимо, що намір підозрюваного скористатися своїм конституційним правом і відмовитися від дачі показань згідно із судовою практикою США має бути виражений зрозуміло. У такому разі співробітники правоохоронних органів зобов'язані негайно припинити допит. Разом із тим, якщо намір відмовитися від дачі показань чітко не висловлений, допит може бути продовжений, навіть якщо підозрюваний не виявляв бажання відповідати на запитання. Так, у справі *Berghuis v. Thompkins* (08-1470) підозрюваний упродовж майже трьох годин зберігав мовчання, поки детектив фактично не «витягнув» із нього зізнання, апелюючи до релігійних почуттів останнього. Підозрюваний згодом намагався оскаржити результати допиту, посилаючись на порушення своїх прав, стверджуючи, що він насправді виявив під час допиту небажання давати показання, але був примушений до них, однак Верховний суд США визнав одержання зізнання законним, оскільки підозрюваний не висловив бажання скористатися П'ятою поправкою до Конституції США чітко [8]. Цікавого розвитку розглядувана доктрина дістала в справі *Salinas v. Texas* (2013). Підозрюваний у вбивстві, який не арештовувався, добровільно супроводжував поліцейських і впродовж години неформально з ними спілкувався, відповідаючи на запитання, але коли його спитали, чи не відповідає належна йому вогнепальна зброя тій,

що була застосована під час злочину, раптово замовчав. Обвинувачення в суді використало цей факт, зазначаючи, що невинувата особа мала би заперечувати цю обставину. Верховний суд США згодом підтримав позицію обвинувачення [9]. По суті, це рішення означало, що П'ята поправка до Конституції США не встановлює «абсолютний» захист від самовикриття, а лише гарантує, що особа не буде примушена свідчити проти себе. Інакше кажучи, проти особи згідно з судовою практикою США фактично може бути використане як її мовчання, так і відмова зберегти мовчання.

До розглядуваного правила було напроцьовано й декілька інших виключень. У справі *Harris v. New York* 401 U.S. 222 (1971) Верховний суд США зазначив, що зізнання, одержані без попереднього роз'яснення прав, можуть бути використані для дискредитації показань обвинуваченого в суді (як підстава для недовіри), але не як докази його вини [10]. У справі *Illinois v. Perkins* 496 U.S. 292 (1990), у якій співробітник правоохоронного органу, вдаючи із себе іншого засудженого, одержав зізнання від особи, ув'язненої в пенітенціарній установі, Верховний суд визначив, що в разі, якщо підозрюваний не знає, що спілкується з представником держави, попереднє роз'яснення права на відмову від дачі показань не є обов'язковим (відсутній державний примус) [11].

У справі *Rhode Island v. Innis*, 446 US 291 (1980), підозрюваний після роз'яснення процесуальних прав заявив, що бажає скористатися цими правами й зустрітися з адвокатом. Офіцери, які везли його на автомобілі до поліцейського відділку, дорогою висловили між собою занепокоєння, що поруч з місцем, де, імовірно, зникла зброя, застосована під час пограбування, розташована школа для дітей-інвалідів, які можуть знайти зброю та спричинити собі тілесні ушкодження. Підозрюваний, турбуючись про дітей, сам запропонував офіцерам показати, де знаходиться зброя. Верховний суд США дійшов у цій справі висновку, що правило, вироблене в справі *Miranda v. Arizona*, стосується допитів та його «функціональних еквівалентів». В даному ж

випадку підозрюваний добровільно приєднався до діалогу між офіцерами поліції, отже, його права не були порушені. Хоча й можна припустити, що підозрюваний був підданий «тонкому примусу», не можна дійти висновку, що офіцери поліції повинні були знати, що їхня розмова з високою часткою імовірності викличе самовикриття [12]. Тобто спонтанне зізнання, добровільно зроблене підозрюваним після роз'яснення йому процесуальних прав, може бути використане як доказ. Водночас у схожій за змістом справі *Brewer v. Williams*, 430 US 387 (1977), Верховний суд США констатував порушення права на захист, коли офіцер поліції в подібній ситуації активно домігся зізнання підозрюваного за відсутності адвоката [13].

Ще одне уточнення прецеденту *Miranda v. Arizona* – так зване «виключення суспільної безпеки», або «доктрина порятунку». У справі *New York v. Quarles*, 467 US 649 (1984) співробітники поліції, затримавши підозрюваного, допитали його щодо місцезнаходження зброї до роз'яснення права на відмову від дачі показань. Верховний суд США, дослідивши справу, постановив, що процедура роз'яснення прав не є абсолютною і може бути більш гнучкою, якщо йдеться про загрозу суспільству, оскільки турбота про суспільну безпеку повинна мати пріоритет над «буквальною мовою профілактичних правил», вироблених у справі *Miranda v. Arizona*. Відтак поспішну заяву затриманого було визнано допустимим доказом [14]. У 2009 р. це виключення було застосовано в справі *People v. Richard Allen Davis*. Умовами для застосування «доктрини порятунку» було визнано, по-перше, наявність у посадових осіб підстав вважати, що підозрюваний має інформацію, яка допоможе зберегти життя або запобігти серйозному ушкодженню, і, по-друге, відповідність питань, які задаються підозрюваному поза стандартною процедурою, розумним межам, необхідним для усунення загрози [15].

Слід звернути увагу на те, що, як це впливає зі змісту наведених прецедентів, суттєве значення мають заяви й твердження, зроблені підозрюваними ще під час затри-

мання, конвоювання до поліцейського відділу тощо, які технічно не зафіксовані. Це означає, що джерелом інформації в суді постають показання з чужих слів, надані співробітниками поліції, причому в багатьох випадках такі показання стають ключовими доказами. Натомість згідно з частиною 7 статті 97 Кримінального процесуального кодексу України у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження. Мусимо припустити, що співробітники правоохоронних органів України та США мають дещо різний статус у сенсі довіри до їхніх показань.

На думку багатьох американських юристів, прецедент у справі *Miranda v. Arizona* (а точніше – продиктовані ним додаткові вимоги до процедури) дещо знизив ефективність діяльності поліції в боротьбі зі злочинністю. Згідно з деякими емпіричними дослідженнями, «попередження Міранди» зменшує кількість зізнань підозрюваних у США на 16 %, що призводить до «втрати обвинувачень» у 3,8 % справ про тяжкі злочини. У абсолютному обчисленні це дорівнює «втратам» 28000 справ про насильницькі злочини і 79000 справ про злочини проти власності кожного року [16, с.172]. Можна сказати, ці «втрачені обвинувачення» є своєрідною «суспільною платою» за забезпечення конституційних прав людей, які притягаються до кримінальної відповідальності.

Із часом американські правоохоронці розробили обхідну тактику одержання зізнань від підозрюваних із формальним дотриманням «букви» процедурних вимог, але одночасним порушенням «духу» розглядуваної доктрини. Підозрюваного спочатку допитували без попередження про право на відмову від дачі показань і, після того, як підозрюваний надавав зізнавальні свідчення, йому зачитували «попередження Міранди» і пропонували ще раз повторити свідчення (які, таким чином, тепер нібито одержувалися після

роз'яснення). У справі *Missouri v. Seibert* 542 U.S. 600 (2004) Верховний суд США визнав таку практику неприйнятною [17].

Отже, *резюмуємо*, у судовій практиці США достатньо глибоко розроблено питання забезпечення права особи на відмову від дачі показань і напрацьовано позицію щодо низки нюансів і ситуацій, пов'язаних із реалізацією цього права. Вважаємо, що деякі з таких положень заслуговують на подальше дослідження на предмет доцільності їхнього запозичення в процесуальну діяльність правоохоронних органів України на підставі відповідної правової регламентації чи доктринальних судових узагальнень. Це стосується, зокрема, статусу спонтанних тверджень чи інших дій особи, зроблених до роз'яснення їй процесуальних прав (а так само – заяв і тверджень, зроблених після роз'яснення процесуальних прав за відсутності захисника); статусу свідчень, наданих легендованому співробітнику правоохоронного органу; статусу показань і здобутих за їх допомогою речових доказів, одержаних правоохоронними органами до роз'яснення процесуальних прав із міркувань забезпечення суспільної безпеки, тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Miranda v. Arizona* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/384/436>.
2. *Berkemer v. McCarty* 468 U.S. 420 (1984) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/468/420/case.html>.
3. James J. Kilpatrick. *Cite Miranda And Go Free / James J. Kilpatrick // Sarasota Journal*. – 31.05.1968. – Р. 7.
4. *Pennsylvania v. Muniz* 496 U.S. 582 (1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/496/582>.
5. *Berkemer v. McCarty* 468 U.S. 420 (1984) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/468/420>.
6. *Colorado v. Connelly* 479 U.S. 157 (1986) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/479/157>.

7. *United States v. Garibay* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://caselaw.findlaw.com/us-9th-circuit/1396556.html>.
8. *Berghuis v. Thompkins (08-1470)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/supct/cert/08-1470>.
9. *Salinas v. Texas* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/supct/cert/12-246>.
10. *Harris v. New York 401 U.S. 222 (1971)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/401/222/case.html>.
11. *Illinois v. Perkins 496 U.S. 292 (1990)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/496/292/case.html>.
12. *Rhode Island v. Innis 446 U.S. 291 (1980)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/446/291>.
13. *Brewer v. Williams 430 U.S. 387 (1977)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/430/387>.
14. *New York v. Quarles 467 U.S. 649 (1984)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/649/case.html>.
15. *People v. Richard Allen Davis. Recent Case Report* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://le.alcoda.org/publications/point_of_view/files/Davis10.pdf.
16. *Richard Leo, George Thomas. The Miranda Debate : Law, Justice, and Policing / Richard Leo, George Thomas.* – Northeastern University Press, Boston, 1998. – 343 p.
17. *Missouri v. Seibert 542 U.S. 600 (2004)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/542/600>.

Степаненко В. В. Право на відмову від дачі показань у судовій практиці Сполучених Штатів Америки / В. В. Степаненко // Форум права. – 2016. – № 2. – С. 212–216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_2_34.pdf

Робиться висновок, що в судовій практиці США достатньо глибоко розроблено питання забезпечення права особи на відмову від дачі показань і напрацьовано позицію щодо низки нюансів і ситуацій, пов'язаних із реалізацією цього права. Вважаємо, що деякі з таких положень заслуговують на подальше дослідження на предмет доцільності їхнього запозичення в процесуальну діяльність правоохоронних органів України на підставі відповідної правової регламентації чи доктринальних судових узагальнень.

Степаненко В.В. Право на отказ от дачи показаний в судебной практике Соединенных Штатов Америки

Делается вывод, что в судебной практике США достаточно глубоко разработан вопрос обеспечения права лица на отказ от дачи показаний и наработана позиция по ряду нюансов и ситуаций, связанных с реализацией этого права. Считаем, что некоторые из таких положений заслуживают дальнейшего исследования на предмет целесообразности их заимствования в процессуальную деятельность правоохранительных органов Украины на основании соответствующей правовой регламентации или доктринальных судебных обобщений.

Stepanenko V.V. The Right to Remain Silent in United States Jurisprudence

The article concludes that the US jurisprudence developed deep issues of individual rights to right to remain silent and drafted a position on a number of nuances and situations related to the implementation of this right. We consider that some of these provisions deserve further study for feasibility of their implementation in Ukraine procedural law on the basis of a legal regulation or judicial doctrinal generalizations.